

УДК 330.131.5

Тетяна ШВЕД

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Резюме. Досліджено теоретичні та методичні аспекти ефективності розвитку підприємства. Розглянуто поняття «ефективність», наявні концептуальні підходи до оцінювання ефективності виробництва, ефективності діяльності та ефективності бізнесу, визначено категорію «ефективність розвитку підприємства». Ефективність розвитку підприємства, на переконання автора, характеризується системою показників, які знаходяться в межах факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ. Отримані результати мають практичну цінність, оскільки можуть бути використані для формування системного методичного підходу до оцінювання ефективності розвитку як окремих підприємств, так і галузі в цілому, що дає можливість запропонувати рекомендації із підвищення ефективності їх розвитку.

Ключові слова: розвиток підприємства, ефективність діяльності підприємства, ефективність виробництва, ефективність бізнесу, ефективність розвитку підприємства, показники ефективності розвитку підприємства.

Tetiana SHVED

CONCEPTUAL APPROACHES TO ESTIMATE THE EFFICIENCY OF AN ENTERPRISE DEVELOPMENT

Summary. The article describes the theoretical and methodological aspects of the efficiency of an enterprise development. The author explores the concept of «efficiency», examines existing conceptual approaches to estimation of production efficiency, efficiency of activity and business efficiency and determines a category «efficiency of an enterprise development». Both domestic and foreign scientists' analysis of scientific and applied researches gave an opportunity to investigate a concept «development of an enterprise» in complex and consistently, distinguishing the characteristic signs of this process, that became the initial condition of forming of the understanding of category «efficiency of an enterprise development». So, efficiency of an enterprise development means the effectiveness of quantitative and qualitative changes of conditions of an enterprise functioning to achieve higher level, resulting from the use of present potential of an enterprise and achievement of certain level of competitiveness of business entity. The efficiency of an enterprise development, according to the author, is characterized by a system of indicators that exist within internal and external factors, and they are distinguished as follows: present resources and possibilities of their use; a competition between enterprises at the market; present infrastructural elements; an orientation of state influence to support the development of an entrepreneurship; investment-innovative activity of an enterprise; financial economic activity of an enterprise; foreign economic activity of an enterprise. The obtained results are of practical value, as they can be used for forming the systematic methodological approach to estimate the efficiency of development of both individual enterprises and industry on the whole. It will give an opportunity not only to estimate the method of achieving the objectives of a business entity, but also to offer recommendations to increase the efficiency of their development.

Key words: the development of an enterprise, the effectiveness of an enterprise, production efficiency, business efficiency, the indexes of efficiency.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку ринкових відносин вимагає від національних підприємств активних дій, спрямованих на підвищення ефективності їх функціонування, що є неможливим без комплексного оцінювання ефективності їх розвитку. Вимір ефективності діяльності підприємства є складним завданням, оскільки неоднозначність та незбалансованість критеріїв щодо її оцінювання не дозволяє достовірно визначити необхідність змін у функціонуванні підприємства. Останнє підвищує актуальність дослідження методичних підходів до названої проблематики як для економічної науки, так і для практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ефективності діяльності, функціонування та розвитку підприємства є об'єктом пильної уваги вчених-економістів. Серед відомих дослідників варто відзначити В. Андрійчука, І. Гондареву, О. Іванілова, М. Мейєра, Ю. Погорелова, С. Покропівного, Р. Сайфуліна, А. Шегди, А. Шеремета та ін. У роботах цих авторів висвітлено фундаментальні основи розвитку підприємств, доведено необхідність ефективного розвитку підприємств як важливого компонента ринкової економіки, розглянуто питання ефективності виробництва та бізнесу. Крім того, висвітлено методологічні питання розвитку підприємства та його оцінювання з точки зору ресурсного і результатного підходів,

запропоновано систему показників, які тією чи іншою мірою відображають зміни, які відбуваються на підприємстві тощо.

Не зважаючи на значну кількість опублікованих праць та їх наукову цінність, чимало теоретичних і методологічних аспектів проблематики залишаються дискусійними й потребують подальших наукових досліджень. Це стосується, й трактування понять «розвиток підприємства» й «ефективність розвитку підприємства» та виокремлення їх серед різних понять, що знаходяться в одному категоріальному ряді, а саме: ефективність виробництва, ефективність діяльності та ефективність бізнесу. Чіткість та лаконічність у їх визначенні зумовлюватиме конкретне змістовне навантаження, що дасть можливість дослідити потенціал, процес і результати діяльності суб'єктів господарювання.

Мета статті. Дослідити концептуальні підходи до оцінювання ефективності діяльності, потенціалу, виробництва та конкурентоспроможності підприємства, запропонувати власне визначення поняття «ефективність розвитку» та на цій основі виокремити фактори, що його визначають, і показники, які його характеризують.

Виклад основного матеріалу. Поняття «ефективність» є однією із найскладніших категорій економічної науки. Термін «ефективність» походить від слова «ефект» (лат. «effectus» – вплив, результат, дія, виконання) і трактується як результативність певного процесу, дії. Однак результат може формуватися й відтворюватися з усіма відповідними ефектами (як позитивними, так і негативними), а ефективність ілюструє взаємозв'язок між результатом (ефектом) та умовами, що сприяють появі й використанню даного результату.

Основу сучасних економічних досліджень ефективності складає визначення даного поняття як досягнення заданого результату (ефекту) за мінімальних витрат ресурсів, що було сформульовано ще представниками неокласичної школи політекономії (В. Паретто, Й. Шумпетером) у кінці XIX ст.

У сучасній економічній літературі поняттю «ефективність» присвячено багато уваги. У фінансовому словнику І. Бланка термін «ефективність» представлений як «співвідношення показників результату (ефекту) і витрат (або суми ресурсів), що використовуються для його досягнення» [3, с.383]. Під ефектом розуміється результат реалізації заходів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва за рахунок економії всіх виробничих ресурсів. За визначенням, наведеним в «Економічній енциклопедії» С. Мочерного, ефективність – це здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, яка визначається як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат [11, с.508].

А. Шеремет та Р. Сайфулін зазначають, що ефективність виступає основою побудови кількісних критеріїв цінності прийнятих рішень, використовується для формування матеріально-структурної, функціональної і системної характеристик господарської діяльності [21, с.106]. В. Андрійчук визначає ефективність як досягнення максимального ефекту за фіксованих наперед визначених обсягах ресурсів, або ж досягнення заданого результату (ефекту) за мінімальних витрат ресурсів [1, с.52]. В. Нусінов, А. Турило та А. Темченко визначають ефективність як результат діяльності (ефект), який отримує суспільство, підприємство або окрема людина на одиницю використаних (чи застосованих) ресурсів [16, с.91]. Вищезазначених трактувань поняття «ефективність» дотримується й більшість вітчизняних науковців, таких, як О. Іванілов, С. Покропивний, М. Афанасьєв, А. Шегда та ін., які розглядають цю категорію як співвідношення результату (ефекту) до витрат, що були здійснені для його отримання [12; 8; 2; 20]. Як бачимо, критерії ефективності формуються на основі витратного (спожиті ресурси) і ресурсного (застосовані ресурси) підходів. За витратним підходом визначається ефект, отриманий з кожної одиниці сукупних витрат або окремо з витрат уречевленої праці. За ресурсним підходом оцінюється ефективність використання всіх наявних ресурсів.

Однак варто зазначити, що дані визначення обмежують поняття ефективності співвідношенням «витрати – результат» і не враховують умови, за яких цей результат досягнуто. Останнє підтверджується в працях таких науковців, як Ю. Сурмін, Л. Мельник, О. Карінцева, Н. Ушакова, В. Герасимчук [19, с.354; 15, с.245; 7, с.516; 10, с.290]. Важливим аспектом дослідження ефективності є розгляд її класифікацій за різними ознаками, кожна з яких має певне значення для системи функціонування підприємства.

В більшості наукових праць поняття «ефективність» розглядається, виходячи з рівня об'єкта дослідження (підприємства, галузі, економіки в цілому). Перспективною з цієї точки зору є класифікація ефективності за галузевою градацією, визначена Т. Говорушко. На думку вченої, розрізняють економічну ефективність функціонування окремої галузі промисловості, економічну ефективність окремого підприємства та економічну ефективність виробництва окремих видів продукції [5, с.75].

У сучасній економічній науці використовуються різні поняття, які характеризують ефективність на рівні окремого підприємства чи галузі. Вчені виділяють *«ефективність виробництва»* – узагальнене відображення кінцевих результатів використання робочої сили і засобів виробництва за певний проміжок часу (С. Покропивний, М. Афанас'єв, А. Гончаров, О. Маслак); *«ефективність діяльності підприємства»* – визначається ступенем раціонального використання ресурсів, навичок і технології підприємства для виробництва продукції і послуг (В. Осипов, В. Гончаров, А. Шеремет, Р. Сайфулін); *«ефективність бізнесу»* – величина доходів, що генеруються бізнес-процесами компанії за вирахуванням витрат, необхідних для їх здійснення (М. Мейєр); *«ефективність розвитку підприємства»* – визначається об'єктивними умовами, які характеризують якісну сторону джерел і процесів переходу потенціалу підприємства з одного стану в інший, досконаліший (Ю. Погорелов, І. Гонтарева, Р. Ніжегородцев).

Кожне із наведених понять несе в собі різний зміст, а складність проявів ефективності діяльності підприємства зумовлюють існування багатьох підходів до оцінювання ефективності на рівні суб'єкта господарювання. В економічній літературі запропоновані концептуальні підходи до оцінювання економічної ефективності діяльності підприємства.

Розглядаючи *«ефективність виробництва»*, С. Покропивний відображає її через різні вартісні показники, які характеризують проміжні та кінцеві результати виробництва на підприємстві чи в іншій інтеграційній виробничій структурі. До таких показників належать: обсяг товарної, чистої або реалізованої продукції; величина отриманого прибутку, рентабельність виробництва (виробів); економія тих чи інших видів ресурсів (матеріальних, трудових) або загальна економія від зниження собівартості продукції; продуктивність праці тощо [8, с.451]

Достовірніше оцінювання ефективності може бути отримана на основі поглибленого аналізу ситуації та врахування деякої кількості факторів. Для здійснення такого аналізу необхідно розуміти, що система показників ефективності має відображати витрати всіх видів ресурсів, що використовуються на підприємстві; створювати умови для виявлення резервів підвищення ефективності виробництва; стимулювати їх використання; забезпечувати інформацією про ефективність виробництва всі ланки структури управління.

З цією метою система показників ефективності має включати певні групи: ефективність використання основних засобів; ефективність використання оборотних засобів; ефективність використання праці; ефективність використання капітальних вкладень та узагальнюючі показники ефективності діяльності виробничого підприємства (норма прибутковості, рентабельність продукції, коефіцієнт ефективності використаних ресурсів, витрат на одиницю товарної (виробленої) продукції, відносний рівень задоволення потреб ринку, частка приросту продукції за рахунок інтенсифікації виробництва [13, с.145–166].

Аналізуючи поняття *«ефективність діяльності підприємства»*, варто зазначити, що існують такі підходи до оцінювання ефективності діяльності підприємств: витратний, результатний, порівняльний (цільовий) та експертний. За витратного підходу показники ефективності діяльності підприємства розраховують на основі співвідношення результату діяльності з поточними витратами ресурсів, що забезпечили отримання даного результату. До групи показників, які ілюструють даний підхід, відносять вхідні показники діяльності підприємств, наприклад, показники витрат ресурсів на одиницю продукції тощо. При ресурсному підході результат співвідноситься з величиною використаних ресурсів у процесі створення продукту. До групи таких показників включають вихідні показники діяльності підприємств (наприклад, показники рентабельності). Порівняльний (цільовий) підхід до оцінювання ефективності діяльності підприємства включає процесні показники, що є базовими для даного підходу, згідно з яким використовують цільові (структурні, функціональні, якісні) характеристики (наприклад,

показники збалансованості чи оптимальності). Експертний підхід заснований на думках експертів-фахівців та перевірки рівня їх узгодженості й відповідності до ситуації, що розглядається.

Г. Швиданенко зазначає про необхідність та доцільність об'єднання визначених методів оцінювання ефективності діяльності підприємства в такі групи: *методи трудового оцінювання ефективності*, що базуються на теорії відносної заміненості економічних ресурсів і визначенні трудових еквівалентів усіх видів витрат компанії на підготовку, виробництво та збут продукції; *методи фінансового оцінювання ефективності*, які відображають діяльність підприємства у фінансових результатах, структурі капіталу, наприклад, платоспроможності, ділової активності, фінансової стійкості тощо; *методи стратегічного оцінювання ефективності*, які пов'язані з необхідністю узгодження кількох ключових факторів ефективності з позицій спрямованості на стратегічні результати компанії; *методи статистичного оцінювання ефективності*, що відображають технічний підхід до визначення ефективності на основі використання традиційних статистичних і математичних процедур до аналізу будь-яких економічних показників чи процесів; *методи витратного оцінювання ефективності*, які використовуються у методиках управління витратами і обґрунтуванні інвестиційних проектів за допомогою розрахунку абсолютної величини та структури витрат за будь-яким напрямом діяльності компанії; *методи неекономічного оцінювання ефективності*, які враховують такі фактори, як екологічність виробництва, соціалізація економічних процесів тощо [9, с.667–669].

Як бачимо, сучасні методологічні підходи до визначення показників оцінювання ефективності діяльності підприємств передбачають комплексний підхід і включають фінансовий аспект, який визначає ефективність на базі фінансових результатів діяльності компанії; клієнтський аспект, який визначає ефективність на базі показників задоволення потреб клієнтів; аспект внутрішніх процесів, який визначає ефективність на базі показників результативності застосованих технологій виробництва продукції та аспект оновлення й навчання, який визначає ефективність на базі показників результативності використання персоналу компанії [4, с.40].

Більш загальний підхід до трактування оцінювання ефективності діяльності підприємства подають В. Пономаренко та І. Гонтарева. Аналізуючи еволюцію розвитку економічної науки, зазначають про наявні п'ять основних підходів до аналізу ефективності діяльності підприємства через: співвідношення результатів і витрат; здатність використовувати потенціал; теорію ефективності процесу функціонування підприємства; показник стійкого розвитку підприємства та рівень задоволеності всіх осіб, зацікавлених у результатах діяльності підприємства [18, с.6–7].

Стосовно категорії «*ефективність бізнесу*», то найвідомішим розробником цієї теорії вважають М. Мейера. В своїй праці автор пропонує досить оригінальну методичку «Процесноорієнтований аналіз рентабельності», яка втілює переваги наявних методик, усуває їх недоліки та дозволяє виміряти ефективність на всіх рівнях організації – від підприємств та їх підрозділів до бізнес-процесів та окремих видів продукції. Показники оцінювання ефективності бізнесу мають відповідати такими критеріям: мінімальність, оскільки у випадку великої кількості показників може бути втрачена важлива інформація; корисність для прогнозування; всезагальний характер; стабільність [14, с.22].

Що ж до поняття «*ефективності розвитку*», то варто зазначити, що єдиної термінології не використовується. Дослідники іноді не виокремлюють навіть поняття «розвиток підприємства» від усіх інших, які знаходяться в одній площині суспільних відносин, таких, як, наприклад, «потенціал підприємства», «зростання підприємства», «конкурентоспроможність підприємства», «функціонування підприємства».

Обґрунтованою і чіткою в цьому сенсі є позиція Ю. Погорелова, який зазначає, що розвиток підприємства є багатограним поняттям та може бути розглянутий з кількох точок зору: розвиток як результат здебільшого пов'язаний з кількісними та якісними змінами; розвиток підприємства як процес виявляється через якісні зміни в діяльності підприємства; розвиток як іманентна властивість підприємства безпосередньо пов'язаний зі змінами його потенціалу. У зв'язку з цим, модель оцінювання ефективності розвитку підприємства доцільніше розробляти або в розрізі окремих проявів розвитку підприємства (розвиток як іманентна

властивість підприємства, як процес і як результат), або за характером змін (кількісні, якісні, структурні, еволюційні та революційні, екстенсивні та інтенсивні, експансивні та внутрішні тощо). Крім того, в моделі оцінювання розвитку підприємства мають бути відображені показники стану та використання потенціалу підприємства, оскільки, на переконання вченого, розвиток підприємства тісно пов'язаний із його потенціалом [17, с.295–297].

У продовження, І. Гонгарева та Р. Ніжегородцев під ефективністю розвитку підприємства розуміють процес визначення об'єктивних умов, які характеризують якісну сторону джерел і процесів переходу потенціалу підприємства з одного стану в інший, більш досконаліший [6, с.49].

На наше переконання, тільки виділення ознак поняття «розвиток підприємства» дозволять його чітко визначити. Такими ознаками є: спрямованість на кількісно-якісні зміни стану підприємства; альтернативність наслідків – зміна стану у вищому або нижчому рівнях, що підтверджує можливість прогресивного (від нижчого до вищого) та регресивного (від вищого до нижчого) розвитку; наявність впливів факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовищ.

Таким чином, надалі під розвитком підприємства будемо розуміти закономірний і безперервний процес кількісно-якісних змін станів функціонування підприємства в напрямку досягнення вищого або нижчого рівнів, який знаходиться під впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ, передумовою якого є наявний потенціал підприємства, а результатом – досягнутий рівень конкурентоспроможності суб'єкта господарювання. Ефективність розвитку підприємства означає результативність розвитку підприємства, тобто завідомо виключає можливість негативних кількісно-якісних змін станів функціонування підприємства. В цьому розумінні ефективність характеризує такий напрямок розвитку підприємства, протягом якого кількісно-якісні зміни мають висхідну тенденцію. На нашу думку, *ефективність розвитку підприємства* – це результативність кількісно-якісних змін станів функціонування підприємства в напрямку досягнення вищого рівня внаслідок використання наявного потенціалу підприємства та досягнення певного рівня конкурентоспроможності суб'єкта господарювання.

Розвиток підприємства, як зазначалося раніше, залежить від багатьох факторів, які ілюструють дію як внутрішнього, так і зовнішнього середовищ функціонування підприємств. Такими факторами, на нашу думку, є:

- наявні ресурси та можливості їх використання;
- конкуренція між підприємствами на ринку;
- наявні інфраструктурні елементи;
- спрямованість державного впливу на підтримку розвитку підприємницького сектора;
- інвестиційно-інноваційна діяльність підприємства;
- фінансово-економічна діяльність підприємства;
- зовнішньоекономічна діяльність підприємства.

Варто зазначити, що, з одного боку, кожен етап розвитку підприємства має вхідні та вихідні параметри. До вхідних, очевидно, відносять наявні ресурси, конкуренцію між підприємствами на ринку, інфраструктурні елементи та спрямованість державного впливу на підтримку розвитку підприємницького сектора. На виході, який ілюструє результат використання всього того, що є на вході, очевидно, результати діяльності як інвестиційно-інноваційної, фінансово-економічної, так і зовнішньоекономічної. Однак, розуміючи циклічність розвитку підприємства та виходячи із того, що він являє собою зміни кількісно-якісних станів функціонування підприємства, все, що знаходиться на виході в певному періоді, виступає вхідними факторами для наступного періоду його функціонування.

Ефективність розвитку підприємства характеризується системою показників, які, з одного боку, дають оцінку співвідношення кінцевих результатів і витрат, відображають ефективність використання окремих видів ресурсів, а з іншого боку, показують вплив факторів, що визначають розвиток підприємства у розрахункових одиницях.

Наявні ресурси та можливості їх використання ілюструються за допомогою таких відомих показників, як: фондівіддача, матеріалівіддача та продуктивність праці. Рівень конкуренції між підприємствами на ринку виражається й через частку підприємства на ринку. Рівень розвитку інфраструктурних елементів щодо підтримки підприємницького сектора

засвідчується за допомогою частки угод, укладених підприємством через фондові та товарні біржі в загальному обсязі угод галузі та частки кредитів, наданих підприємству в загальному обсязі кредитування галузі. Спрямованість державного впливу на підтримку розвитку підприємницького сектора характеризується часткою сплаченого мита та інших податків у загальних витратах підприємства та часткою дотацій підприємству в загальному обсязі дотацій галузі. Показниками інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства можна назвати коефіцієнт ефективності капіталовкладень та індекс рентабельності інновацій. Результати фінансово-економічної діяльності підприємства демонструються за допомогою рентабельності виробництва, коефіцієнтів оборотності активів, загальної ліквідності та фінансової автономії. Показниками ж зовнішньоекономічної діяльності підприємства є частка продукції на експорт у загальному обсязі продукції та частка імпортованої проміжної продукції у загальному обсязі витрат підприємства.

Розуміючи, що означені показники, по-перше, не мають всеохоплюючого характеру, по-друге, тільки частково відображають результативність факторів, що впливають на розвиток підприємства, способом вирішення таких обмежень вважаємо ідентифікацію узагальнюючого показника ефективності розвитку підприємства. Останній здатен збалансувати, з одного боку, необхідність включення досить великої кількості аспектів розвитку підприємства і надмірну формалізацію даного показника та, з іншого боку, можливість його практичного використання для інтегрального оцінювання ефективності розвитку як окремих підприємств, так і галузі в цілому.

Висновки. Багатогранність поняття розвитку підприємства характеризує необхідність його чіткого визначення. Розвиток підприємства – це закономірний і безперервний процес кількісно-якісних змін станів функціонування підприємства в напрямку досягнення вищого або нижчого рівнів, який знаходиться під впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, передумовою якого є наявний потенціал підприємства, а результатом – досягнутий рівень конкурентоспроможності суб'єкта господарювання. Під ефективністю розвитку підприємства варто розуміти результативність кількісно-якісних змін станів функціонування підприємства в напрямку досягнення вищого рівня, внаслідок використання наявного потенціалу підприємства та досягнення певного рівня конкурентоспроможності суб'єкта господарювання. Факторами, що визначають розвиток підприємства, є: наявні ресурси та можливості їх використання; конкуренція між підприємствами на ринку; наявні інфраструктурні елементи; спрямованість державного впливу на підтримку розвитку підприємницького сектора; інвестиційно-інноваційна діяльність підприємства; фінансово-економічна діяльність підприємства; зовнішньоекономічна діяльність підприємства. Ефективність розвитку підприємства характеризується системою показників, які, з одного боку, дають оцінку співвідношення кінцевих результатів і витрат, а з іншого боку, показують вплив факторів, що визначають розвиток підприємства у розрахункових одиницях. Розроблення та обґрунтування узагальнюючого показника, який би скомпільював часткові показники ефективності розвитку підприємства, стане об'єктом наших подальших досліджень.

Conclusions. Thus, many-sided nature of the concept of an enterprise development characterizes the necessity of its clear determination. The development of an enterprise is an appropriate and continuous process of quantitative and qualitative conditions of enterprise functioning to achieve higher or lower levels, which is influenced by the factors of internal and external environment with the present potential of enterprise as a pre-condition, and the result of the process is the attained level of competitiveness of a business entity. The efficiency of an enterprise development means the effectiveness of quantitative and qualitative changes of conditions of an enterprise functioning to achieve higher level, resulting from the use of present potential of an enterprise and achievement of certain level of competitiveness of business entity. The factors that determine the development of an enterprise are: present resources and possibilities of their use; a competition between enterprises at the market; present infrastructural elements; an orientation of state influence to support development of entrepreneurship sector; investment-innovative activity of an enterprise; financial economic activity of an enterprise; foreign economic activity of an enterprise. The efficiency of an enterprise development is characterized by the system of indexes, that, on the one hand, give the estimation of outcomes and expenditures correlation, and on the other hand, show the influence of factors that determine development of an enterprise in calculation units. Development and justification

of summarizing index that would connect the partial indexes of efficiency of an enterprise development will become the object of our further researches.

Використана література

1. Андрійчук, В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва [Текст] / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С.52–63.
 2. Афанасьєв, Н.В. Управление развитием предприятия: монография [Текст] / Н.В. Афанасьєв, В.Д. Рогожин, В.И. Рудыка. – Харьков: ИНЖЭК, 2003. – 184 с.
 3. Бланк, И.А. Словарь-справочник финансового менеджера [Текст] / И.А. Бланк. – Киев: Ника-Центр, 1998. – 481 с.
 4. Волошук, О.Г. Економічна ефективність виробництва продукції підприємств олійно-жирової промисловості: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 [Текст] / О.Г. Волошук. – К., 2010. – 203 с.
 5. Говорушко, Т.А. Ефективність як економічна категорія [Текст] / Т.А. Говорушко // Наукові праці НУХТ. – 2007. – № 20. – С.74–76.
 6. Гонtareва, И.С. Категориальный аппарат оценивания эффективности развития предприятий [Текст] / И.В. Гонtareва, Р.М. Нижегородцев // Економіка розвитку. – Харків: ХНЕУ. – 2012. – № 3 (63). – С.47–54.
 7. Економіка підприємства: підручник [Текст]; за ред. Н. М. Ушакової. – К.: КНТЕУ, 2005. – 569 с.
 8. Економіка підприємства: підручник [Текст]; за ред. С. Ф. Покропивоного. – К.: КНЕУ, 1999. – 545 с.
 9. Економіка підприємства: підручник [Текст] / М.Г. Грещак, В.М. Колот, О.Г. Мендрул [та ін.]; за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко. – К.: КНЕУ, 2009. – 816 с.
 10. Економіка та організація виробництва: підручник [Текст]; за ред. В.Г. Герасимчука, А.Е. Розенплентера. – К.: Знання, 2007. – 678 с.
 11. Економічна енциклопедія: в 3 т. [Текст] / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – Т. 1. – 864 с.
 12. Іванілов, О.С. Економіка підприємства: підручник [Текст] / О.С. Іванілов – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.
 13. Маслак, О.І. Економіка промислового підприємства : навч. посібник [Текст] / О.І. Маслак, Л.Д. Воробйов. – К.: ЦУЛ, 2011. – 172 с.
 14. Мейер, М. Оценка эффективности бизнеса. Что будет после Balanced Scorecard [Текст] / М. Мейер [пер. с англ.]. – М.: Вершина, 2004. – 326 с.
 15. Мельник, Л.Г. Економіка підприємства: навч. посібник / Л.Г. Мельник, О.І. Карінцева. – Суми: Університетська книга, 2003. – 412 с.
 16. Нусинов, В.Я. Экономический анализ деятельности предприятий и объединений в промышленности: учеб. пособие [Текст] / В.Я. Нусинов, А.М. Турило, А.Г. Темченко. – Кривой Рог: Минерал, 1999. – 172 с.
 17. Погорелов, Ю.С. Теоретичні та інструментальні основи розвитку підприємства: дис. ...доктора екон. наук: 08.00.04 [Текст] / Ю.С. Погорелов. – Луганськ, 2010. – 695 с.
 18. Пономаренко, В.С. Проблема оцінки системної ефективності функціонування та розвитку підприємства [Текст] / В.С. Пономаренко, І.В. Гонtareва // Економіка розвитку. – Харків: ХНЕУ. – 2011. – № 1 (57) – С.5–8.
 19. Сурмин, Ю.П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие [Текст] / Ю.П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – 368 с.
 20. Шегда, А.В. Менеджмент: підручник [Текст] / А.В. Шегда. – К.: Знання, 2004. – 687 с.
- Шеремет, А.Д. Методика финансового анализа [Текст] / А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулин. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 176 с.